

ОСОБЛИВОСТІ РОЗБУДОВИ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Барліт Оксана,

*кандидатка педагогічних наук, доцентка, завідувачка кафедри виховання
Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*

З метою забезпечення дотримання конституційних прав та свобод дитини, гарантій з охорони дитинства, реалізації прав дітей на освіту, безпечне для життя і здоров'я освітнє середовище, збереження та зміцнення здоров'я молодого покоління Указом Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020 схвалено Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі [1].

Відповідно до статті 1 розділу I Закону України «Про повну загальну середню освіту», безпечне освітнє середовище – це сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг, цькування), поширення неправдивих відомостей тощо, пропаганди та / або агітації, зокрема з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин [2].

Учні та педагогічні працівники потребують такого стану освітнього середовища, в якому вони відчуватимуть фізичну, психологічну, інформаційну та соціальну безпеку, комфорт і благополуччя. Батьки учнів, як учасники освітнього процесу, зацікавлені в існуванні максимально безпечного освітнього середовища, здатного забезпечити належні і безпечні умови навчання, виховання, розвитку дітей; для досягнення цих цілей мають долучатися та активно сприяти формуванню у дітей гігієнічних навичок та засад здорового і безпечного способу життя [1].

Відповідно до абзацу 10 частини 3 статті 26 Закону України «Про освіту» керівник закладу освіти в межах наданих йому повноважень забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування) [3].

Однак, попри загальний осуд, насильство, схоже, є частиною людських відносин. На жаль, заклади освіти не тільки відіграють важливу роль у житті дітей як середовище основної соціалізації, а й є місцем, де вони досить часто зазнають насильства.

Насильство в освітньому середовищі може мати як поодинокий, так і регулярний, тривалий характер і мати фізичну або психологічну форму.

Найбільш точно відображає насильство тривалого характеру в освітньому середовищі поняття «булінг».

З 2019 року в Україні термін «булінг» закріплено на законодавчому рівні. 17 грудня 2018 року було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу», а 19 січня 2019 року він набув чинності. Відповідно до закону, булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [4].

Формування безпечного і здорового освітнього середовища вимагає вирішення низки проблем, зокрема пов'язаних із фізичним, психологічним насильством та булінгом (цькуванням), безвідповідальним використанням Інтернету, недостатньою готовністю педагогічних працівників запобігати та протидіяти насильству та булінгу (цькуванню) серед учасників освітнього процесу.

Так, за даними опитування педагогічних працівників щодо булінгу в педагогічних колективах, проведеного у 2021-2022 роках Запорізьким інститутом післядипломної педагогічної освіти, 76,5% респондентів відповіли, що стикалися з випадками булінгу (по відношенню до себе або до колег) на своєму робочому місці, тобто в закладі освіти.

Серед проявів булінгу респонденти відзначали: постійну необґрунтовану критику та незадовільну оцінку роботи керівництвом, вербальну агресію; поширення чуток та недостовірної інформації серед трудового колективу, що мали негативний вплив на репутацію; приписування успіхів іншим колегам, відсутність визнання досягнень і успіхів; навмисне надмірне завантаження роботою у порівнянні з іншими; безпідставну зміну чи погіршення умов роботи та відпочинку (перенесення відпустки на незручний час, постійне залучення до чергування тощо); навмисне обмеження доступу до необхідної інформації; умисне систематичне встановлення строку, який унеможливорює належне виконання доручення (завдання надходять з необґрунтовано коротким строком або після строку виконання чи в кінці останнього дня строку виконання); соціальну ізоляцію в колективі (не запрошують на наради, загальні збори, корпоративні заходи, не спілкуються тощо); непристойні жарти, коментарі тощо.

І лише 18% відсотків педагогів-респондентів відповіли, що ніколи не стикалась з випадками булінгу в своєму педагогічному колективі.

На запитання «Чи ставав хто-небудь з колег на захист людини, по відношенню до якої був булінг з боку інших?», 44% опитаних педагоги, хто зустрічався з булінгом, відзначають, що, колеги ставали на захист. Але 37% педагогів зазначили у відповіді – ні, не ставали з різних причин.

Ще одне запитання повинно було з'ясувати, до кого може звернутися людина за захистом своїх прав, якщо по відношенню до неї є булінг на робочому місці? Були отримані такі відповіді:

- до безпосереднього керівника – вважає 31% опитаних;
- до керівника вищого рівня – 10%;
- до інших колег – 2%;
- до служби управління персоналом – 3%;
- до первинної профспілкової організації – 2%;
- до суду, поліції, інших правозахисних організацій – 37%;
- нікуди, все це марно – вважають 15% опитаних педагогів.

Результати аналізу дають нам право стверджувати, що рівень довіри до керівників закладу освіти досить високий. Це ж ми відзначаємо і щодо суду, поліції, інших правозахисних організацій.

Доволі показовою є думка педагогів щодо існування залежності між психологічним кліматом педагогічного колективу закладу освіти та булінгом у дитячому. Відповіді на запитання «Як Ви вважаєте, чи існує залежність між психологічним кліматом педагогічного колективу закладу освіти та булінгом у дитячому?» були отримані такі:

- однозначно існує – вважають 49% опитаних;
- скоріше так – 37%;
- скоріше ні – 8%;
- не бачу зв'язку взагалі – 1%;
- важко визначитися з відповіддю – 5% педагогів.

Отже, педагоги, в переважній більшості згодні з тезою, що від того, які складаються стосунки в дорослому педагогічному колективі дуже багато залежить, які взаємини будуть між дітьми. Як би це банально не звучало, що діти копіюють моделі поведінки з дорослих – з батьків у першу чергу та педагогів. І більшість педагогів згодні, що взаємини в дорослих колективах, на жаль, не завжди є зразком для наслідування.

У цьому опитуванні взяли участь більше ніж 700 педагогів закладів освіти Запоріжжя та області.

За даними опитування вчителів шкіл Англії, вчителі, які на початку своєї професійної кар'єри пережили учнівський булінг або булінг зі сторони колег, більше за інших схильні піддавати йому своїх учнів [5].

До того ж, якщо вчитель негативно сприймає себе та відчуває незахищеним, через призму своїх стресів і тривог він негативно сприймає інших, і дуже часто звертається до авторитарного стилю спілкування з дітьми як до засобу психологічної самозахисту.

Загальновідомо, що серед найбільш важливих чинників, які можуть сприяти розвитку булінгу в закладах освіти, можна виділити: особистісні, сімейні, чинники середовища, ситуаційні та соціальні.

У контексті розгляду цієї теми слід приділити особливу увагу чинникам середовища.

Чинники середовища – це, насамперед, несприятливий соціально-психологічний клімат у закладі освіти, зокрема і в педагогічному колективі. Стрес від навчання внаслідок перевантаження, відсутність належної уваги з боку вчителів сприяють появі сварок, конфліктів, проявам насильства та їх переходу в булінг (цькування).

Ми повністю згодні з принципами, визначеними міжнародною організацією «Anti-Bullying Alliance», якими має керуватися кожен заклад освіти в боротьбі з булінгом.

Отже, 10 ключових засад, виділених організацією:

- Повага. Всі працівники закладу є взірцем наслідування для дітей. Тому вони мають показувати приклад поважного ставлення до інших.
- Заборона дискримінаційної мови. Образливі слова, жарти, висловлювання щодо національностей, віросповідань тощо мають бути заборонені.
- Розуміння та прийняття інакшості. Інакшість дітей та всього персоналу має бути роз'яснено, уникаючи оцінних суджень та позитивно прийматися у колективі.
- Вислухати кожного. Думки батьків, педагогів, дітей мають бути враховані в розробці стратегії з протидії булінгу. Діти зможуть розповісти про булінг, якщо будуть впевнені, що їм повірять.
- Включеність усіх. Усі діти, незважаючи на особливості, мають бути включені в усі активності.
- Розуміння. Всі працівники закладу, діти, батьки мають знати, що таке булінг, а що - ні.
- Миттєва реакція. Реагування на булінг має бути миттєвим. Діти повинні бути долучені до прийняття рішень щодо того, якою ця реакція має бути.
- Довіра. Всі, хто повідомляють про булінг, мають сприйматися серйозно.
- Обізнаність. Усі учасники освітнього процесу мають чітко розуміти, кому і як повідомляти про булінг.
- Чітка політика. Політика закладу освіти щодо боротьби з булінгом широко і активно просувається серед працівників закладу, дітей та їхніх батьків [6].

Впевненні, що всі принципи рівнозначно важливі, проте особливу увагу хотіли б акцентувати на першому – Повага. Працівники закладу освіти – це приклад наслідування для дітей, тому дорослі мають бути за приклад шанобливого ставлення до людей. Учні повинні оволодіти знаннями, уміннями, навичками, способами мислення стосовно моделей безпечної та ненасильницької міжособистісної взаємодії з однолітками та дорослими в різних сферах суспільного життя. Результати наших досліджень підтверджують цей незаперечний факт. Тому, на нашу думку, розпочинати процес планування розбудови безпечного освітнього середовища закладу освіти доцільно саме з аналізу реалізації цього принципу в конкретному закладі освіти.

Разом з тим ми розуміємо, що розбудова безпечного освітнього середовища закладу освіти – це багатокомпонентна структурована система дій.

Один із ключових пунктів процесу розбудови безпечного освітнього середовища – це налагодження в закладі освіти партнерських відносин між учнями, педагогами та батьками.

Ухвалення концепції Нової української школи перенесло поняття «педагогіка партнерства» зі світоглядних обширів у нормативну площину.

В урядових документах вказано, що нова школа працюватиме на засадах педагогіки партнерства, в основі якої – спілкування, взаємодія та співпраця між педагогом, дитиною і батьками. Діти, батьки та педагоги, об'єднані спільними

цілями та прагненнями, є добровільними та зацікавленими одностудцями, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. [7].

Головним завданням педагогіки партнерства, в центрі якої – особистість дитини, її самобутність, самоцінність, є:

- розвиток індивідуальних пізнавальних здібностей дитини, максимальний їх вияв;
- використання індивідуального (суб'єктивного) досвіду кожної дитини;
- допомога батьків у самовизначенні та самореалізації особистості;
- уникнення формування попередньо заданих якостей;
- формування в особистості культури життєдіяльності [8].

Якими ж якостями має володіти педагог, здатний втілити ідеї педагогіки партнерства в освітній процес?

Гіпотетично за індивідуальними якостями педагога (чутливість до проблем і потреб інших, емпатія, комунікативні установки на діалог, низький рівень тривожності, адекватна самооцінка) можна спрогнозувати його готовність до втілення педагогіки партнерства.

Водночас особистісні якості є лише предикторами спроможності педагога будувати партнерські стосунки.

Вкрай важливими є певні складники компетентності особистості педагога: готовність до переосмислення власних настанов, ставлень, ціннісних орієнтацій, а відтак – і до певних поведінкових реакцій, які, власне, й демонструють реалізацію педагогом принципів педагогіки партнерства в освітньому просторі [9].

На нашу думку, педагогіка партнерства, це, перш за все, – загальна культура закладу освіти. Культура, яка ґрунтується на:

- повазі до особистості;
- доброзичливому й позитивному ставленні;
- довірі у відносинах;
- діалозі, взаємодії та взаємоповазі;
- розподіленому лідерстві;
- принципах соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей).

Ми повністю погоджуємося з думкою Пітера Друкера, американського вченого, економіста, філософа, який підкреслював, що «культура їсть стратегію на сніданок».

Вважаємо, що загальна культура закладу освіти – це система цінностей та переконань, які розділяє кожен учасник освітнього процесу. Цінності зумовлюють поведінку та систему взаємин учасників освітнього процесу.

Тож у процесі розбудови безпечного освітнього середовища закладу освіти неодмінно акцентуємо увагу на формування його загальної культури, як важливої складової реалізації поставленої мети.

Звертаємо увагу ще на один із найважливіших напрямів реалізації поставленої мети з розбудови безпечного освітнього середовища закладу освіти – створення системи ефективної протидії булінгу в освітньому середовищі.

Головне правило – підхід для вирішення проблеми має бути комплексний. У комплексному підході відзначаємо два ключові напрями: управлінський і просвітницький.

Управлінський підхід організовує та реалізує керівник закладу освіти. Цей підхід передбачає:

- здійснення аналізу ситуації у закладі освіти (фізичного та емоційно-психологічного середовища), зокрема шляхом опитування учнів та працівників щодо відчуття себе в безпеці під час роботи та навчання;
- вироблення офіційної позиції закладу освіти щодо булінгу (цькування) та інформування про неї всіх учасників освітнього процесу;
- розроблення правил поведінки для всіх – учнів, батьків, учителів та інформування про них;
- визначення обов'язків та відповідальності учасників освітнього процесу щодо створення та дотримання безпечної поведінки в закладі освіти;
- проведення інструктажів працівників, учнів та батьків.

Просвітницький підхід – це інформування, пояснення, формування навичок толерантної та ненасильницької поведінки, спілкування та взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

У результаті просвітницької роботи всі учасники освітнього процесу мають знати про свої права, обов'язки, відповідальність за булінг (цькування), а також про те, як реагувати на випадки булінгу (цькування).

Разом з тим потрібно здійснювати постійний моніторинг результативності програм та заходів у закладі освіти, щоб перевірити їх дієвість і, за потреби, вчасно вносити корективи [10].

Крім вищезазначеного, доцільно впроваджувати апробовані передовою міжнародною та вітчизняною практикою профілактичні стратегії з формування в учнів життєвих навичок, уміння протистояти ризикам і загрозам, здійснювати комплекс профілактичних заходів, спрямованих на підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків. Також, важливим є впровадження у програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників сучасних методик профілактичної роботи з подолання булінгу в закладі освіти.

Як зауважено в плані заходів з реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі на 2022 рік, необхідно забезпечити проведення тренінгових навчань працівників закладів освіти щодо методів запобігання та протидії проявам насильства та булінгу (цькування), формування соціально-емоційних компетентностей, ненасильницьких моделей спілкування, навичок безпечної поведінки під час використання інформаційно-комунікаційних технологій та інших медійних засобів [11].

Отже, є всі підстави зробити висновок, що розбудова безпечного освітнього середовища закладу освіти – це багатокомпонентний структурований комплекс дій, які нерозривно пов'язані один з одним.

Наголошуємо: безпечне освітнє середовище є основою якісної освіти. В умовах реформування освіти необхідним є створення безпечного освітнього

середовища для забезпечення прав дітей на освіту та надання їм якісних освітніх послуг.

Рекомендована література, електронні джерела:

1. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі: указ Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 27.05.2022).
2. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/conv#n401> (дата звернення: 27.05.2022).
3. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 27.05.2022).
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 17 грудня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 27.05.2022).
5. Olweus D. Bully victim problems in school: Facts and intervention [Online]. European Journal of Psychology of Education 1991;12:495-510. Available from: <https://pdfs.semanticscholar.org/13e7/755d6e9ec2c6c00d7b7f86f685b7652ce952.pdf>. Accessed on Septmeber 4, 2018.
6. 10 ключових принципів у боротьбі з булінгом. URL: <https://anti-bullyingalliance.org.uk/aba-our-work> (дата звернення: 27.05.2022).
7. Краще разом. Що таке педагогіка партнерства і навіщо вона в НУШ. URL: <https://nus.org.ua/articles/pedagogika-partnerstva-shho-tse-take-ta-yak-zrozumity-chy-vona-ye-u-shkoli/> (дата звернення: 27.05.2022).
8. Нова українська школа: Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти на період до 2029 року. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 27.05.2022).
9. Смагіна Т., Шуневич О. Параметри та індикатори реалізації принципів педагогіки партнерства в освітньому процесі. Науковий вісник ужгородського університету педагогіка соціальні науки, С. 201-207.
10. Організація протидії та попередження булінгу(цькуванню) в закладі освіти. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module2/konspekt.pdf> (дата звернення: 27.05.2022).
11. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі на 2022 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1770-р Київ URL: <https://usnd.to/C8ya> (дата звернення: 27.05.2022).